

Hatodik díjazott

SZÖNYI ISTVÁN

iskolateremtő festőművészete

MAGYAR ÖRÖKSÉG

Kert, ház, haza...

Egy nagy kitüntetettet ünnepelni mindig különleges ünnepélyességet enged meg. Akkor meg különösen, hogyha olyan nagy festőről van szó, mint Szőnyi István. Méltó hát, hogy - kicsit a templomi homiliák modorában - mottóval indítsuk mondandónkat, amit a Szőnyit, illetve - hogy a vers címét pontosan idézzem - „*Szőnyi István teremtett világát*” kongeniálisan értelmező Illyés Gyula írt. Az első idézet:

Mitől oly szelíd ez a táj?

Mert a férfi keze erős.

És ugyanebből a versből:

Borul, de nem zokog még a világ

Csupa könny, de még nem kiált.

Kapkodva, mint a vízbefülő

szed magába egy-egy utolsó

tündéri percet: egy boldog haza

legét, mely szégyen, hogy nem volt soha!

Próbáljuk még jó homiletikusként kibontani ezeknek az epigrammatikus tömörségű soroknak az értelmét. Elmondhatjuk, hogy az az 1920-tól bekövetkező hirtelen változás, amely Szőnyi Istvánnal abbahagyta a tanulóéveket, és - noha még éppen csak hogy befejezte tanulmányait - rögtön mesterévé tette a vele egykorúaknak vagy a nála alig fiatalabbaknak. Ez a belső művészi érettség hirtelen és döbbenetes megnyilvánulása volt, amely kinyilvánította, hogy a mester feldolgozottak, saját személyiségébe olvasztottnak tekinti immár nem csupán a nagybányai (tehát sajátosan magyarországi) impresszionista hatásokat és ihletettséget, hanem az ezzel teljesen ellentétes modernista hatást is; elsősorban a merőben más utat választó Uitz Béla nevével fémjelezhető avantgárdét. Sok művészettörténész úgy tekint az 1920-21-ből keltezhető, vihartól tépett fát ábrázoló nagy képre, mint az előző korszak lezárására; én inkább az 1926-ból származó híres *Zebegényi temetést* tekinteném olyan emblemikus értékű

képnek, mérföldkőnek a festő fejlődésében, amelyben a megtalált és felfedezett új teremtet világból tekint vissza még egyszer a múltra. Nem csak azért, mert ez a téli táj az újonnan választott kis hazának, Zebegénynek a megörökítője. Nem csak azért, mert - mint egyértelműen bizonyítható - hajdani nagybányai festő barátjának, az akkortájt tragikus körülmények között megőrült, majd meghalt *Pász*k (vagy románosan *Pascu*) Jenőnek állít benne emléket. Nem csak azért, mert ezzel a gesztussal a Trianon után földrajzilag is, időben is a semmibe süllyedt hajdani fölnevelő iskolának, Nagybányának állít úgy emléket, hogy áthelyezi a megkisebbedett haza határai közé, az általa felfedezett és - vagy jobban mondva - általa megteremtett új festői tájba, Zebegénybe, és ezzel a gesztusával az egyetemes művészetnek addig megszólítatlan, felfedezetlen tájat hódított meg. Hanem azért is, mert a korábbi és az Uitz-hatással vagy valamely magyarországi forradalmi és avantgárd iskolához való tartozással kifejezhető festői kapcsolat ebben a képben megint egyetemessé tágu. Nem korrespondeál a kortárs iskolákkal, ha valakinek az ihletettségeről tanúskodik, mégpedig hódolatteli módon, az a bécsi Szépművészeti Múzeumban megismert Brueghel

.
Eljutottunk talán a második Illyés-idézet értelmezésének küszöbére. Azt már tudjuk, hogy ez a táj azért olyan szelíd, vagy mondjuk így, idillikus, árkádikus, mert a férfinak, aki festette, valóban erős volt a keze, és ezzel a kézzel kellett a háború után szinte a semmiből újjáteremtenie érvényes teremtet világot, s ezen nem csak azt értem, hogy érvényesülni mint festő, családot alapítani, házat berendezni, a kisebb mikrokörnyezetet, a szűkebb értelemben vett hazát megtalálni. Sokkal inkább azt értem ezen a „teremtet világon”, amit a modern esztétika: ihlet és fikció határvidékén lebegő és az értelmezésnek ihlet és fikció forrása felé is utat mutató műegységeket, amelyek a tagolatlan és művész szeme nélkül néma világból, világokból teremtenek időtálló műalkotást. Vagyis: „*Egy boldog haza legét, mely szégyen, hogy nem volt soha!*”

A hivatalos kultúrpolitika nem tudott vele mit kezdeni, sem a Horthy-korszakban, sem utána. Túl nagy volt, túl szuverén, és az ő teremtet világa nem egy párté, nem egy irányzaté volt, hanem Magyarországé. A szomorú és meggyötört Magyarországé, amelynek ő felmutatott egy sohasem létezett, de létezhető és megteremthető boldog hazát. Mint a legnagyobbak a kortársak között, nem csak festők, de írók és zenészek is. Bernáth Aurél, Kosztolányi, Bartók. Ez az Árkádia nem a múltba, hanem a feladatba, a kötelességbe menekülés, evázió Árkádiája. Hogy még egyszer idézzem Illyés említett versét:

Helyét kereste s meglelte a fa,

*szerényen áll, neki lett igaza.
A romba dőlt is, újra rakható,
kert, ház, haza -
s csak egy a titka: kezd el -
fiadnak kell folytatnia.*

Szőnyi István, aki az elsők között kapta meg, pályázat nélkül, Gerevich Tibor igazgató személyes felkérésére a Római Magyar Akadémia ösztöndíját 1929-ben, végül is alig négyhónapos ott-tartózkodás után összezsomagolt, és valósággal hazamenekült. Szűkebb környezete, saját teremtett világa nélkül nem tudott élni, akkor sem, ha képein kimutatható a bámulattal tanulmányozott arezzoi vagy orvietoi freskók hatása. Később pedig már - rövid időre - csak Rómában élő lányát és vejét látogatta meg nem sokkal halála előtt. Rómát, illetve az olasz festői világot megismerni olyan nagyságrendű festőnek, mint Szőnyi, elég volt az a négy hónap is. Nézzük csak meg egyik legmonumentálisabb alkotását, az 1945 után festett *Mária mennybemenetele* című szárnyas oltárt, amelyet sajnos nem láthatunk azon a helyen, ahová szánta, vagyis a pesti belvárosi templomban. Azért került a Nemzeti Galériába, mert a templom akkori plébánosa botrányosnak tartotta a kép ikonográfiai felfogását, és helyette Molnár C. Pál képét fogadta el, amely mindenben megfelelt az ő ízlésének.

A nagy olasz festők lényegét értve jött rá arra, hogy mindig saját legszűkebb hazánk, családjunk és a sors által kijelölt kötelességünk határozza meg azt az üdvtörténetet, amelynek valamennyien részesei vagyunk, illetve lehetünk. A menny felé szárnyaló Madonna az oltárkép középső részén úgy emelkedik az idealizált, de fényben fürdő partjaival együtt felismerhető Dunakanyar fölé, ahogy - mondjuk - egy perugiai festő használta a Tiberias tó megjelenítésére magától értetődően a Lago Trasimenot. Ezért itt a szárny-képeken a festő lányát ismerjük fel az angyali üdvözlés átszellemült Máriájában, a festő szálas alakját Szent Józsefben és Zebegény parasztházait a vizitáció háttérében.

Három képe is van, amely a Dunakanyar felől Budapest irányába húzó éjszakai vonatot ábrázolja. Ha jól elmélkedünk rajtuk, megérezhetjük a sajátosan szőnyis „idill” lényegét. Az éjszakai tájban kívülről érkezett és kifelé tartó, idegen testként, ismeretlen üzenetet hordozó valamiként jelennek meg ezek a vonatok. Nem kell azonban félni tőlük, noha az egyik változatban a sárga ablakok inkább a halál sápadtságára emlékeztetnek. Kellő távolságot kell tőlük találni. Nézőpontot, amely elviselhetővé teszi őket, de egyúttal el is távolítja az általuk

jelképezett fenyegetést a néző világától. A futurizmus által ünnevelt motívum, a vonat, századunkra és térségünkre nézve deportálások és más szörnyűségek szimbólumává vált. Nem szabad elfeledkeznünk róla, de foggal-körömmel ragaszkodni kell ahhoz a világhoz, amilyen csak áthalad, de a világ a miénk maradhat.

Szörényi László

irodalomtörténész, kritikus

Életrajz

Szőnyi István (*1894. január 17. Újpest, + 1960. augusztus 30. Zebegény) festő, grafikus. 1913-1914: a budapesti képzőművészeti főiskolán, majd a művészképzőben Ferenczy Károly növendéke. 1914 nyarát Nagybányán tölti, ezután frontszolgálatot teljesít, 1916-tól tbc-vel a tártralomnici szanatóriumban kezelik. 1917-1918 nyarán ismét Nagybányán van, 1919-ben leszerel, ismét beiratkozik a főiskolára, Réti Istvánnál tanul. 1919 őszén kizárják a főiskoláról. 1925-től a Belvárosi Szabadiskola tanára. 1930-tól saját festőiskolát tart fenn. 1923-ban fedezi fel Zebegényt. 1924-ben házasságot köt Bartóky Melindával, Zebegényben telepednek le. 1934-től a budapesti képzőművészeti főiskola tanára. 1944-1945-ben üldözötteket bújtat. 1958-tól betegsége miatt a tanítást abbahagyja, visszavonul Zebegénybe.

